

Список використаних джерел

1. Kukiel M. Zarys historii wojskowości w Polsce. London, 1996. 364 s.
2. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. 752 с.
3. Папакін А. Польський збройний чин під час Першої світової війни 1914–1918 рр. в українських архівах. Славістична збірка. 2016. Вип. 2. С. 112–119.
4. Wgrosek T. Polskie formacje wojskowe podczas I wojny światowej. Białystok, 1977. 484 s.
5. Руккас А. О. Польські легіони на фронтах Першої світової війни. Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжнародної наукової конференції 14–15 травня 1998 року. К., 1998. С. 165–170.
6. Klimecki M., Klimczak W. Legiony Polskie. Warszawa, 1990. 249 s.
7. Верба Т., Семінська Д., Златогорський О. Археологічні дослідження в с. Костюхнівка у 2015 р. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі. Науковий збірник. Випуск 58 // Матеріали 58 Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю подій Першої світової війни на Волині, смт. Маневичі, 5 – 6 липня 2016 року. Упоряд. Г. Бондаренко, А. Силук, П. Хомич. Луцьк, 2016. С. 97–100.

Володимир ТРОФИМОВИЧ

*доктор історичних наук, професор кафедри історії імені професора
Миколи Ковальського Національного університету «Острозька академія»*
**УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЦІ АВСТРО-УГОРЩИНИ
НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

У 2024 р. народи усіх континентів відзначали дві драматичні дати – 110-річницю початку Першої та 85-ліття початку Другої світових воєн. Дві всепланетні, жорстокі, цивілізаційні катастрофи, які кардинально вплинули на хід історії людства та докорінно змінили карту світу. Деякі дослідники об'єднують ці дві події і говорять про 30-річну війну 1914–1945 рр., якій немає рівних за масштабами людських втрат, тяжких руйнацій в економіці, суспільному устрої, культурі, моралі, свідомості [1, с. 56]. На думку С. Віднянського, усі нещастя ХХ ст., яке принесло людству тяжкі випробування, розпочалися саме з Першої світової війни – найважливішої події століття, що відкрила нову епоху в історії цивілізації [1, с. 56]. Згуртовуючи людей перед загальною небезпекою, війна, разом із тим, оголила внутрішні конфлікти та напругу, які нуртували в кожній з воюючих країн і насамперед у багатонаціональних Росії й Австро-Угорщині. Як відомо, українські етнічні землі, починаючи з розподілів Речі Посполитої аж до початку світового конфлікту, були захоплені цими двома великими імперіями.

До того ж, не маючи у розглядуваний період своєї державності, українські території займали особливе місце у тогочасних задумах ворожих блоків, що перетворювало Україну не лише на один із найважливіших плацдармів воєнного протиборства, а й у вагомий регіон у перекроюваній війною Європі [2, с. 224; 3, с. 24]. Як зазначено у колективній праці «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна», «об'єктивно «українське питання» і, відповідно, роль незалежної української державності у структуруванні центрально-східноєвропейського державного політичного простору знайшли певне відображення у стратегічних планах Центральних держав (Німеччини й, меншою мірою, Австро-Угорщини) напередодні та під час Першої світової війни. Україну вони розцінювали як важливий чинник послаблення, а то й розвалу Російської імперії» [4, с. 108].

Спочатку подамо кілька зауваг, що стосуються українського питання у тогочасній європейській політиці. Правлячі режими країн, що входили до двох ворожих блоків, розпочинаючи війну, враховували, що Україна розташована в самому центрі Європейського континенту і вже цим може безпосередньо впливати на розв'язання важливих політичних та економічних проблем. Така

геополітична перевага недержавних українських земель робила їх надзвичайно привабливими й незахищеними для зазіхань воюючих держав [5, с. 15].

З іншого боку, від позитивного розв'язання українського питання залежало не лише майбутнє українців, а й Російської та Австро-Угорської імперій. «Україна – це постійне прокляття, яке самі над собою проголосили її гнобителі, – підкреслював знаний чеський публіцист Карел Гавлічек. – Так їм мститися пригноблена Україна ... Доки не буде виправлена кривда, завдана українцям, доти неможливий справді міжнародний спокій» [5, с. 15].

Водночас збройне протистояння цих імперій сколихнуло національні почуття проживаючих тут українців, примусило їх боротися не лише за власне виживання як окремого етносу, а й виразно заявити про свої політичні вимоги щодо створення української соборної держави [2, с. 225]. «Тому поставили ми головне домагання: визволення великої (Наддніпрянської) України з російського (царського) ярма, – писав Кость Левицький, – причому розважували, що коли велика Україна стане самостійною, то й галицька земля до неї незабаром прилучиться» [6, с. 10–11].

Варто також наголосити, що напередодні та на порозі війни, як зауважив Р. Романюк, геополітичні міркування європейських політиків, дипломатів, журналістів, вчених зводилися до необхідності побудови саме самостійної України в рівноправному союзі з центральноєвропейськими країнами, проте у питанні про українську державну територію ясності не було. З одного боку, пропонувалося створити Українську державу на більшій частині українських етнічних земель, а з другого – лише на землях до Дніпра. Зазвичай, до таких розрахунків не входила Східна Галичина, а обидві можливості узалежнювалися від результатів війни, хоча з геополітичних міркувань найбільш прийнятним був саме перший варіант [7, с. 68].

У цьому зв'язку варто нагадати, що, своєю чергою, провідники української національної ідеї в півавстрійській частині українських земель пов'язували своє майбутнє з участю у війні на боці монархії. Зокрема, створена на початку серпня Головна Українська Рада у своєму «Маніфесті» закликала українців «стати однодушно проти царської імперії при тій державі, в якій українське національне життя знайшло свободу розвитку... Побіда Австро-Угорської монархії буде нашою побідою. І чим більше буде поразення росії, тим швидше виб'є година визволення України» [8, с. 212].

Розкриваючи суть українського національного питання в австрійській частині двоєдиної монархії, С. Попик підкреслював, що це був складний, взаємопов'язаний комплекс українських національних вимог і політичних, соціально-економічних заходів віденського уряду, спрямованих на розв'язання існуючих надзвичайно гострих питань, пов'язаних із поліпшенням культурно-освітнього та політико-правового становища українського населення в Галичині. На його думку, від початку світової війни українське питання тут значно розширилося за своїм змістом, набуло особливої гостроти, а австрійський уряд доклав чи не найбільше зусиль для його розв'язання. Саме в екстремальних умовах військового протистояння, максимальної внутрішньополітичної напруги чітко проявилися основні напрямки української політики Габсбургів, її особливості та відверто суперечливий характер [9, с. 6]. «Особливість українського питання в Австро-Угорщині полягала в тому, що його розв'язання залежало від двох, незалежних один від одного, урядів – австрійського та угорського. Але якщо в Австрії українська національна проблема існувала не в контексті українсько-німецького протистояння, а в світлі польсько-українських протиріч у Галичині та румунсько-українських конфліктів на Буковині, то в Угорщині українські національні вимоги були спрямовані проти «мадяризації» та самочинства державної адміністрації. Така ворожість українського та угорського світів породила упереджений підхід офіційного Будапешта до українців і

українського національного руху, що проявлялося у відвертому небажанні урядових кіл розв'язувати проблеми закарпатських «русинів» [9, с. 5].

Оскільки Відень відігравав провідну роль у справі пошуку варіантів розв'язання українського і польського питань, то неможливо без уважного розгляду його позиції підійти до об'єктивної оцінки загального стану речей у цих справах і конкретної ситуації на окремих часових відтинках.

Маючи на меті здобути перемогу над росією, австрійські зовнішньополітичне і військове відомства визначили, що цього можна досягти шляхом значного послаблення противника через внутрішні катаклізми в його країні. Для реалізації такого задуму міністерство закордонних справ відрядило у перші ж дні війни до Львова консула Емануїла Урбаса з чітким завданням нав'язати контакти з тими українськими організаціями і діячами, діяльність яких спрямована на відокремлення України від росії. Водночас українська проблема взагалі стала предметом тактичних і стратегічних досліджень австрійців. Складність розробки комплексного підходу офіційного Відня до української проблеми полягала в тому, що визволення України з-під панування росії і утворення окремої держави, а це для нього було б найбільш бажаним з геополітичних міркувань, поставило б одразу питання про майбутню долю українців у самій Австро-Угорській імперії. Мабуть, саме тому барон Л. Андриан, майбутній цивільний адміністратор Галичини, наголосив у своєму рефераті від 2 серпня 1914 р. на важливості української проблеми у Східній Галичині для зовнішньої політики Австрії, зазначив, що український народ серед усіх народів імперії за своїм значенням посідає перше місце не лише для підходів у політиці, але, навіть більше, для долі всієї монархії. «Від ставлення до нього, як ні від чого іншого, ... залежатиме значною мірою перебіг майбутньої історії Австро-Угорщини», – вважав він [3, с. 24; 10, с. 2].

У своїх теоретичних розробках австрійці, зрештою, не дуже турбувалися про можливість виникнення відцентрових течій у Східній Галичині. Адже, міркували вони, нація, яка переможе у війні й створить відповідно до своїх планів українську державу, очевидно, зможе диктувати і свої правила гри. А оскільки незалежна держава була найвищою метою усіх українців, то, на думку Л. Андриана, необхідно було вжити «енергійних заходів», аби у Східній Галичині «прискорити кінцеву, але ще досі не здійснену перемогу українофільства над московськими пережитками» [3, с. 25; 10, с. 2]. Це забезпечило б ефективнішу співпрацю українців з австрійцями і, крім того, значно підірвало б позиції росії серед її прихильників – москвофілів у цьому краї.

На відміну від Л. Андриана, згаданий вже консул Е. Урбас був переконаний, що австрійцям симпатії українців все одно забезпечені, оскільки другі мали чого сподіватися виключно від перших, «на відміну від можливості цілковитої русифікації, якої вони можуть очікувати з Петербургу» [10, с. 6].

Для здобуття українських симпатій Габсбургами до війни не зроблено практично нічого. Це сприяло поширенню москвофільських настроїв серед українців Галичини. Можливо, саме тому під час відступу австрійських військ з останньої під натиском російської армії частина населення, переважно москвофільської орієнтації, співпрацювала з новими окупантами. Представник австрійського Міністерства закордонних справ при штабі Верховного командування В. Гізь скаржився до міністерства на початку вересня 1914 року: «Русинське населення, а передовсім духовенство, займає ворожі позиції щодо наших військ і діє в погодженні з російськими частинами» [10, с. 18]. З цього факту він зробив такий висновок: «Мені здається, що українофільство, яке не має жодної підтримки в народі і яке виявилось у кінцевому підсумку лише теоретичною конструкцією деяких політиків, вичерпало себе як інструмент, що може бути використаний в найближчому майбутньому і слугувати великим політичним цілям та реалізації наших завдань» [10, с. 19].

У початковий період війни, разом із появою численних потоків біженців з Галичини та Буковини, перед австрійською владою постала серйозна проблема – так зване «питання української зради». Відень був у курсі того, що українське суспільство неоднорідне, а судові процеси 1914 р. у Львові, Марморош-Сітеті та Чернівцях розкрили справжні масштаби москвофільства. Тому, аби попередити зраду в тилу своїх військ, галицьке намісництво 8 серпня видало розпорядження про «превентивний арешт політично підозрілих москвофілів» і направлення їх до львівської в'язниці. Причому недовіра до українців тоді була настільки сильною, що генерал Кусманек у своєму рапорті до Відня навіть написав: «Якщо в Перемишлі залишиться бодай один українець, то я не несу відповідальності за фортецю» [9, с. 85].

В умовах хаосу та розгубленості, викликаних першими військовими поразками, помилки при арештах були звичайним явищем. Не дивно, що серед затриманих москвофілів опинилося чимала кількість австрофільськи налаштованих українців [9, с. 85]. Намагаючись якось виправити становище, міністр закордонних справ Л. Берхтольд у телеграмі від 26 серпня 1914 р. на ім'я представника зовнішньополітичного відомства при Верховному командуванні барона В. Гізля повідомляв: «Нам відомо, що польські урядові структури в Галичині, дискредитуючи перед центральними органами влади та військовим командуванням українських політичних лідерів, проводять серед них арешти, ототожнюють з росіянами, переслідуючи при цьому партійно-політичну мету... Потрібно чітко розрізняти в українському таборі українофільські та москвофільські елементи і всіляко зміцнювати серед перших симпатії до Австрії» [9, с. 86].

Незважаючи на постійні протести та клопотання, число українців у таборах для інтернованих до кінця жовтня 1914 р. постійно зростало. На початку листопада лише у Галергофі знаходилося 5700 українців, а таких «Галергофів у Австрії, – згадував К. Левицький, – було в запіллях немало і ще страшніших» [6, с. 75]. Масовий терор проти українців здійснювали австро-угорські війська, які без суду і слідства розправлялися з цивільним населенням тільки тому, що воно їм чимось не сподобалося. Лише в Галичині розстріляно та повішено 36 тис. українських цивільних людей, у тому числі стариків і жінок; стільки ж українських в'язнів загинуло в австрійських концтаборах [9, с. 88–90; 11, с. 58].

Що ж стосується українських земель за межами Габсбурзької монархії, то тут існування «свідомого своєї сили» українського народу не лише віталосся, а й енергійно підтримувалося. Планувалося навіть створити «Велику Україну» аж до Дону «з допомогою австрійської зброї». Так, 6 серпня 1914 р. консул Е. Урбас писав зі Львова прем'єр-міністру О. Гойосу, що, незважаючи на те, як буде розв'язане польське питання у тій переможній війні, московська влада лише буде відштовхнута, але не підірвуться її основи. З його точки зору, Австро-Угорщина повинна у цій війні мати одну мету. Вона мусить назавжди знищити російську владу, створити вільну Україну до Дону, збудити давні національні почуття у справжньому католицькому дусі Брестської унії: «Такий план – Україна аж до Дону, – писав Е. Урбас, – може здаватися у Відні фантастичним, однак про це тут можна говорити з окремими людьми, як про цілком реальну річ. Все, що я тут побачив у воєнному виступі (йдеться про набір до Легіону Українських Січових Стрільців – В.Т.), надає великої впевненості» [10, с. 6–7; 12, с. 114].

Теоретизування щодо можливих стосунків майбутньої держави з Австро-Угорщиною знаходимо у вищенаведеному листі Л. Урбаса до О. Гойоса від 6 серпня: «Така Україна політично була б лише незначним чином консолідована з Австрією, але мілітарно й економічно вона повинна була б бути щонайтісніше зв'язаною з нею, аби уникнути небезпеки впасти жертвою русифікації в майбутньому». При цьому Відень, на думку консула, також мав би певні політичні вигоди, оскільки «росія, відділена від Австрії ще й Румунією, більше

не становила б для неї загрози, а шлях на Константинополь для австрійців було б відкрито» [10, s. 7]. Голова уряду, погоджуючись з думкою дипломата, зазначив: «Якщо здолаємо росію, то створенню української держави сприятимемо з усіх сил, але така держава повинна бути незалежною і не нами керованою. Ми не перенесли б прилучення ще тридцяти мільйонів українців до монархії» [10, s. 8].

Слід зазначити, що Східна Галичина не розглядалася австрійцями як складова частина майбутньої української держави. Під питанням опинилась і доля інших українських етнічних земель – Холмщини і Підляшшя, які могли бути віддані полякам, аби зацікавити останніх у так званому «австро-польському рішенні, що передбачало приєднання до монархії відірваних від росії польських земель» [13, s. 172].

Політична еліта Дунайської монархії усвідомлювала, що від позиції тутешніх українців залежить східна політика держави та її, значною мірою, майбутнє останньої. Тому вона здійснювала спроби відшукати хоч якийсь варіант утворення української автономії, оскільки саме до цієї проблеми зводились українські національні вимоги, а разом з цим і основний зміст українського питання в імперії. У кінці серпня 1914 р. барон Л. Андріан представив новий варіант українського коронного краю. З нього випливало, що місцеві українці, як і поляки, одержували право скликати свій національний сейм і створювати земельні комісії, які б опікувалися національною культурою і шкільництвом. Правда, виникали труднощі, пов'язані з визначенням столиці для української автономії, оскільки великих міст із більшістю українського населення в Східній Галичині, практично, не існувало, а Львів був «відверто польським містом». Тому в якості можливого варіанту української столиці Л. Андріан пропонував Чернівці та Тернопіль [9, с. 100–101]. Проте наприкінці 1914 р., як зазначив С. Попик, «в урядових структурах остаточно зрозуміли, що майбутнє української автономії залежить, у першу чергу, від способу розв'язання польської головоломки. Як вирішити питання з майбутнім устроєм польських земель, у Відні ще не знали, але претензії Німеччини на польську спадщину разом з амбіціями угорських політиків відклали його розв'язання «у довгий ящик». (У Будапешті заперечували проти перетворення Австро-Угорщини в ймовірну австро-угорсько-польську державу)» [9, с. 104].

Отже, досягнення спокою у східноєвропейському регіоні слід було шукати не у «відкушуванні шматків від українського тіла», а у створенні української держави на всіх українських етнічних землях. Така держава могла б бути і гарантом тривалого спокою у регіоні. Та про перспективу створення саме такої держави австрійські можновладці і думати не хотіли, бо це автоматично ставило б питання про добровільну відмову від української частини їх «клаптикової» імперії. Саме тому їхні політичні теоретизування на тему створення української держави зводилися до концепції, скроєної за наступною міркою: «так», але тільки за рахунок територій, які входять до складу інших держав.

Отож, українська проблема займала важливе місце в політиці Австро-Угорщини у початковий період Першої світової війни. Неспроможність розв'язати її в повному обсязі, як і національне питання в цілому, послужила однією з причин краху «клаптикової» монархії Габсбургів.

Список використаних джерел

1. Світові війни в історії та долі людства // Зовнішні справи. 2014. № 2. С. 56–59.
2. Ткаченко В. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна // Український історичний журнал. 2014. № 2. С. 217–231.
3. Трофимович В., Романюк Р. Українсько-польська проблематика в політиці Австро-Угорщини на початку Першої світової війни. Перша світова війна і слов'янські народи // Матеріали міжнародної наукової конференції 14–15 травня 1998 року. Київ, 1998. С. 24–30.
4. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. Київ: Кліо, 2014. 784 с.

5. Гусев В. Україна в Першій світовій війні: між Сциллою і Харибдою // Дзеркало тижня. 2014. № 26. 19 липня.
6. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. З ілюстраціями на підставі споминів і документів. Львів: накладом власним, о.о. Василян у Жовкві, 1929. Ч. 1. 285 с.
7. Романюк Р. Українська державність в європейській політичній думці початку ХХ ст. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 214 с.
8. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Докум. і матер. Б.м.: Сучасність, 1983. Т. 1. 510 с.
9. Попик С. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. Київ; Чернівці: Золоті литаври, 1999. 236 с.
10. Hornykiewicz T. Ereignisse in der Ukraine 1914–1922: Deren Bedeutung und historische Hintergründe: In 4 Bd. Philadelphia Horn: Druk und Verlag Ferdinand Berger Söhne OHG, 1966. Bd. 1. 450 s.
11. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. Київ: Укр. письменник, 1993. 413 с.
12. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. Львів, 2000. 346 с.
13. Höglinger F. Ministerpräsident Heinrich Graf Clam-Martinis. Verlag Hermann Böhlau nacht. Graz–Köln, 1968. 169 s.

Юрій ПЕТРИК

учитель історії Тернопільського ліцею 21-ї спеціалізованої мистецької школи імені Ігоря Герети, докторант гуманістичного факультету університету ім. Яна Длугоша у Ченстохові

Тетяна ПЕТРИК

здобувачка вищої освіти другого рівня історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ВІЛЕНСЬКЕ ПИТАННЯ ПІЛ ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ І ЛИТОВСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У 1918 р. минуло 123 роки з того часу, як «впала» об'єднана держава поляків і литовців – Річ Посполита обох народів, що існувала упродовж 1569–1795 рр. Звісно ж, це була держава не лише цих двох народів, адже на її території проживала також значна кількість українців, білорусів і євреїв, однак титульними вважалися саме поляки та литовці. Початок Великої війни (або Першої світової, як її назвуть згодом) ці народи, як і багато інших, «звстріли» бездержавними, проте завершення конфлікту створило умови для відновлення державності для низки країн. Хтось зумів скористатися «вікном можливостей», а комусь, попри значні зусилля, не вдалося цього зробити. Не винятком серед тих, хто вирішив реалізувати свої національні прагнення, були поляки та литовці. Фактично на той час уже були сформовані обидві нації: і польська, і литовська, проте погляди на майбутнє вони мали різні, як і різними були їхні бачення кордонів.

Якщо говорити про Литву, то ще 16 лютого 1918 р., під час німецької окупації (що тривала з 15 вересня 1915 р.), проголошено незалежність Литовської держави, однак питання встановлення її кордонів розтягнулося ще на багато років. Важливо розуміти, що німці не одразу стали союзниками литовців і прихильниками ідеї відродження Литовської держави. На литовських територіях утворено керований німецькими військовими округ Обер-Ост, а багатьом могло здаватися, що німці будуть більш прихильні до варіанту «Вільнюс для Польщі». Лише в 1917 р. Німеччина вирішила прийняти концепцію Литовської держави: вона дала згоду на з'їзд в Вільнюсі литовських активістів, які створили Національну Раду (Тарибу), що й проголосила незалежність Литви зі столицею у Вільнюсі [1, с. 172].

Поляки ж проголосили свою державу 11 листопада 1918 р., в день підписання Комп'єнського перемир'я. У їхніх планах було включення до складу Другої Речі